

CATALÀ ANTIC VINYÒGOL I UN PASSATGE D'EIXIMENIS

GERMÀ Colón Domènech
Universitat de Basilea
Institut d'Estudis Catalans

1. El passatge d'Eiximenis que ens proposem d'examinar pertany al *Regiment de la cosa pública*, text escrit vers 1384. Aquesta obra forma part del *Dotzè del Crestià* i ens ha arribat en un incunable del 1484. Hi llegim el següent: «...en tant que mills aparen bandes e vinyogols e goliarts o follarts e gent de forca, que no ciutadans de Roma». ¹ El que ara interessa és esbrinar el sentit de l'antic *vinyògol*, variant de *vinyòvol*, que encara viu en el mallorquí i en el català occidental actuals. Aquest mot em va preocupar des que vaig trobar-lo allà pels anys 1956-1957 en els *Establiments de Morella* del 1370. De llavors ençà, he anat reunint alguns exemples del mot, el qual és de la mateixa nissaga que el francès *vignoble* (i occità antic *vinhobre*). Aquest ha donat lloc entre els romanistes a diverses interpretacions etimològiques, unes més fantosiques que altres, les quals es poden veure ara resumides «caritativament» per Coromines en el seu *DECat*, s.v. *vi*.

He de dir que Coromines ha estudiat a fons el vocable *vinyògol* i n'ha recollit alguns esments. S'ha decantat per l'etimologia de G. Cohn, la qual parteix, per al mot francès *vignoble* (el terme català l'ignorava), del grec οἰνοφόρος 'que porta vi' i després, amb traducció del primer compost οἶνος al llatí tenim *vinophorus*. ² Fonèticament aquesta base no és del tot impecable. No s'ha tingut en compte que en català existeix un sospitós primer esment *vinoual* o *vinòval* 'vinyet, camp de vinyes' del 1111, que és un mot corregit per Coromines sense advertir-ho (*op. cit.*, p. 276a. 1 i 5), puix que al text del *Cartulari de Tavèrnoles* llegim: «et una vinea qui est ad ipso *vinonal* cum ipsos .iiii. olivarius qui ibidem sunt similiter adiungo et unum ortum». ³ És potser la intervenció de Coromines una correcció adequada. Més greu és que l'esment d'Àger del 1278 duu *vinyogals* (§ 4.) i l'esment en aragonès antic duu *vinyuégalos*, tots dos amb la posttònica *-a-*, fet que no es concorda massa amb *VINOPHORUS*, i l'objecció fóra encara més forta si la forma reconstruïda **vinoval* resulta exacta. Bé és veritat que les formes amb *-o-* són moltíssim més nombroses; amb tot no s'ha pres en consideració la circumstància ací apuntada. ⁴

1. Ed. del P. Daniel de Molins de Rei, Barcelona, 1927, p. 47 (ENC, núm. 13). No seguiré aquesta edició perquè, entre altres coses, duu la grafia modernitzada.

2. La palatal *ny* i la *gn* de *vinyògol* o del francès *vignoble* s'expliquen per influència de vinya.

3. Josefina Soler García, *El cartulari de Tavèrnoles*, Castelló de la Plana, Societat castellonense de Cultura, 1954, p. 111.

4. Una possibilitat que algú pot proposar és el recurs a les formes en *-ivol* (< -BILIS), però aquestes només tenen la tònica en *-í-*.

Cal, a més, explicar millor l'aspecte semàntic, puix que en francès *vignoble* és el vinyet, la vinya, el terreny on creixen els ceps, igual que l'occità *vinhobre*, mentre que en català *vinyògol* és la persona que guarda la vinya. Així en els esmentats *Establiments de Morella* llegim «vinyògols o guardadors».

2. El passatge del *Regiment de la cosa pública*, que ací ens ocupa, forma part de l'argumentació dels qui pretenen que el cristianisme ha estat una mena d'entrebanc en l'evolució de la humanitat:

Basta al propòsit que los romans són stats los majors hòmens del món e n-i ha haüts molts de millors e de pus famosos, segons lo present cors de aquesta vida, e ara per la major part són dolents e malastrucs de cap a peus, en tan que mills aparen bandés e *vinyògols* e goliarts o sollarts e gent de forca, que no ciutadans de Roma.⁵

El *Diccionari Aguiló*, s.v. *vinyogell* copia aquest mateix text, però traient-lo del *Dotzè del Crestià* (cap. 359) i defineix el mot *vinyoguell* com a “bandido, pícaro”:

... los romans son stats los majors hòmens del mon e n'i ha hauts molts dels millors e dels pus famosos, segons lo present cors d'esta vida e ara per la major part son tots dolents de cap a peus e axí malestruchs que mils aparen banders o *vinyoguells* o goliarts o gent de forcha que no ciutadans de Roma.

Entre els dos texts veiem alguna diferència, per exemple, el capgirament del lloc de *de cap a peus*, el canvi de *aquesta vida* per *d'esta vida*, *dolents* en contraposició a *tots dolents* (llició incongruent), l'omissió de *o sollarts* (potser mot massa rar). Però sobretot el mot ací examinat és *vinyògols* al *Regiment* i *vinyoguells* al *Dotzè*.

Coromines, en la interpretació d'aquest fragment, comet, al meu parer, diverses errades que tractaré d'exposar. Després de copiar (malament) el text del *Diccionari Aguiló* diu:

que Ag[uiló] o el publicador Montoliu, per poc coneixement del mot *banders*, entengueren malament «bandido, pícaro»; però *bander* ‘guarda-vinyes, guarda-termes’ és un mot ben conegut (i usat pel mateix Eiximenis: «què-s-que diga lo *bander*, la paor guarda la vinya»), que mai no ha tingut res del sentit de bandit o bandoler, i hi ha disjuntiva i no pas sinonímia entre «goliarts e gent de forca» d'una banda i «banders e vinyògols» de l'altra, gent treballadora, camperola i mal vestida (*DECat*, IX, p. 256a.53-b.2).

En primer lloc, Coromines canvia *vinyeguells* per *vinyògols*; a més no és just encolomar la suposada “falta” solament a Montoliu, puix que la publicació del *Diccionari Aguiló* fou obra de Montoliu i de Pompeu Fabra (però aquest darrer és intocable per al nostre etimòleg). I, per altra banda, els publicadors coneixien perfectament el sentit de *banders*, puix que l'expliquen en el diccionari i entre altres coses addueixen el mateix text eiximenià.⁶

El canvi de *vinyoguells* per *vinyògols* Coromines l'explica en nota i diu que l'edició d'*ENC* llegeix millor *vinyògols* que no la del *Diccionari Aguiló* amb *vinyoguells*. No es tracta de llegir millor o pitjor; són dues edicions les que han servit de base als editors: el P. Daniel

5. «Capítol terç. Com la ley crestiana és noble e fonament principal de la cosa pública. E com alguns han tengut lo contrari». Edició de Ramon Miquel i Planas, Biblioteca Catalana, s. l. i s. d., pàg. 31. M'he limitat a accentuar el text, cosa que l'editor no fa mai.

6. Heus ací la definició de *bander* que apareix en el *Diccionari Aguiló*: «el qui cobrava les multes dels que morien en pena de ban; guarda rural per a posar bans als qui damnifiquen els camps, hortes, &».

de Molins de Rei ha recorregut al *Regiment* del 1499, mentre que el text del *Diccionari Aguiló* es basa en l'edició del *Dotzè* publicada a València el 1484. Aquesta duu *vinyoguells*. I Coromines, que en això de la filologia i de l'edició de texts no fila gaire prim, es llança a explicar així la lliçó que ell rebutja:

deu haver-hi *vinyogolls* en el ms., amb la mena de *o* tant semblant a *e* que es troba en l'escriptura d'aquest temps; no hi ha altra dada d'una variant o diminutiu en *-ell*, ni cap base etimològica o comparativa per admetre-ho, fora d'això els dos textos coincideixen, sinó que el de *NCl* afegeix «*follarts e*» darrere *goliarts*, que no deu ser més que una diplografia del copista, que anticipa la *f* de *forca*, lligant-la amb el cos del mot *goliarts* repetit; i inverteix *malestrucs* i *de cap a peus* (*DE-Cat*, IX, p. 260a 7-18).

3. Examinem aquestes afirmacions:

1r. En català és un tret fonètic essencial el pas de *-el* a *-ol*. Només caldrà recórrer al cas de *SECALE*, que dóna, al costat de *segle*, primer *sèguel* i més tard *sègol* (cf. *DCVB*, s.v. *sègol* i *DE-Cat*, s.v. *sègol*).⁷ El mateix passa amb *escàndel*, el qual més endavant esdevé *escàndol*, amb *àvel* i *àvol*, etc. La forma amb la doble *ela* (*vinyoguells*) deu ser la coneguda grafia que sol indicar velaritat i no pas una palatal. Aquest fenomen té lloc tant en mots acabats en *-ol* com en *-el*; és un tret gràfic que els editors de texts coneixen perfectament. Vegeu, per exemple i sense anar més lluny, *caragolls*; *feell*, *faell* i *fell*; *aull*; *zell* (*DCVB* s.v. *caragol*; *feel*; *àvol*; *zel*).

2n. Tot això de la diplografia de *follarts e* resulta inversemblant. Els editors de l'incunable de 1484 degueren haver omès el mot *sollart* 'persona bruta, desparracada' (i no pas *follart*!) perquè no el coneixien. És un terme de la família de *sollar* 'embrutar', del mateix origen que el francès antic i mitjà *souillart* / *souillard* 'personne malpropre', occità antic *solhart*.⁸ El que passa és que el P. Daniel de Molins de Rei va confondre la *s*-llarga inicial amb una *f*-, cosa que no va fer un editor tan primmirat com Ramon Miquel i Planas. És una errada que hom comet sovint i que, per exemple, també cometé Jaume Massó Torrents en la seva edició del *Decameron*, i precisament en el mateix mot, quan transcriu **fullart* en lloc de *sullart*: «...que ell era pererós e *fullart* e falcier e negligent e desobedient...».⁹

3r. L'exegesi de la frase «mills aparen bandés e *vinyògols* e *goliarts* o *sollarts* e gent de forcha, que no ciutadans de Roma» no pot ser més clara. Ací no s'oposa, com vol Coromines, *banders* i *vinyògols*, d'un costat, a *goliarts*, *sollarts* i *gent de forca*, de l'altre. Tots són uns: els *banders*, els *vinyògols*, els *sollarts* i els reus de forca davant dels antics ciutadans de Roma; el que la lògica del text eiximenià exigeix és, doncs, contraposar aquests romans actuals amb llurs defectes als ciutadans de la Roma antiga, els quals tenien tota mena de qualitats. La lectura del passatge no deixa lloc a cap altra interpretació. Molta raó tenia Aguiló o els seus publicadors quan van traduir *vinyògol* per "bandido, pícaro".

És veritat que *vinyògol* o *vinyòvol* significa en primer lloc 'guarda de la vinya', com veurem ara en els exemples que he pogut recollir (§ 4.). Però en aquest cas, la significació negativa despectiva (com la que també hi rep *bander*) es troba dins la lògica d'Eiximenis. És ben sa-

7. Vegeu Otto Jänicke, *Die Bezeichnungen des Roggens in der romanischen Sprachen*, Tübingen, 1967, p. 107-111.

8. *FEW*, XII, p. 62a.

9. New York, 1910, p. 372; sisena jornada, novel·la desena.

but que aquest escriptor té una especial animadversió als pagesos, a la gent del camp, sempre parla de la «rustical malícia»,¹⁰ tots són «hòrreus, vilans e abominables e sens tota policia e bonea [...] servils e pagesívols, e rusticals e desvergonyats, e desrrahonats»¹¹ i són «bestials e rústechs e orats e sens raó, e quax bèsties brutes e fort maliciosos»,¹² «tot hom axí rustical és odiós a tota res»,¹³ «major misericòrdia trobaries ab i noble felló que ab i pagès»,¹⁴ «la pigor tirannia que al món sia, e lo pigor catiu, sí és caure en mans de pageses». ¹⁵ El mot *pagesia* pren en la ploma d'Eiximenis quasi el sentit de pecat o almenys d'acció dolenta. «Semblant *pagesia* féu Laban a Jacob [...], Aytal matexa *pagesia* féu lo boteyller a Faraó [...], Semblant *pagesia* féu Joàs, rey de Judà, a Jogadà...». ¹⁶ Tot el que tenia a veure amb el pagès, amb aspectes rurals, amb la vida del camp era dolent als ulls d'Eiximenis. Així, doncs, els banders i vinyògols, gent camperola i mal vestida (com diu Coromines),¹⁷ entraven en l'òrbita del seu ressentiment¹⁸ i presentaven un aspecte negatiu; per a ell eren gentola com ara els *goliarts* i els *sollarts*.

Per una altra banda, d'un text mallorquí del 1406 es dedueix que els vinyògols tenien prou mala fama, puix que se'ls posa al mateix nivell que els troters, bords i catius (vegeu, més avall, § 4).

4. Dono ací alguns esments de *vinyògol* (i variants), complement dels que ha publicat Coromines, extrets en llur major part de l'*Inventari d'Alart* i del *DCVB*, s.v. *vinyòvol*.

1278, *Ordinacions de la vila d'Àger*, 75: «Item mes, que-ls dits guardians o *vinyogals* (sic) qualsque sien no prenguen ni demanen per raho de guarda sino blat, vi, oli, cebes, faves» (*Vocabulari* de Farauo, s.v.).

1344, Alzira: «Que nengun *vinyouol* no sen gos portar de possessió de alcú venema ó fruyta alcuna» (*El Archiu*, II, p. 38a).¹⁹

1370, *Establiments de Morella*: «...si alguna persona serà atrobada que port fruyta o flors, sarmets, çoques o altra lenya que aquella persona sie tenguda de donar autor e de manifestar de quinya heretat ho a haut als *vinyogols* o guardadors del terme de la dita vila...» (*BSCC*, 34, 1958, p. 89).

1370, *ibidem*: «Item stabliren e hordenaren que cascun an per los jurats de la vila de Morella sien elets e creats *vinyogols* e guardadors de les deveses de la dita vila, los quals facen sacrament que be e lleyalment guardaran e faran les acusacions que faran de ço que ells veuran e de ço que no veuran que puxen provar per testimonis dichnes de fe» (*id.*, p. 99).

1403, Altura, lletra de la reina Maria al rei Martí de Sicília: «E segons se diu, vos, a supplicació de alguns, havets provehit aqui a altre del dit offici [sc. d'especier], remonent de aquell lo dit pasqual o huguel *vinyogol*, que aquell tenia e regia per lo dit pasqual» (Roca, p. 66).²⁰

10. *Terç del crestià*, cap. 108; ed. *ENC*, I, p. 305.

11. *Terç del crestià*, cap. 53; ed. *ENC*, I, p. 292.

12. *Terç del crestià*, cap. 104; ed. *ENC*, I, p. 294.

13. *Terç del crestià*, cap. 108; ed. *ENC*, I, p. 305.

14. *Terç del crestià*, cap. 87; ed. *ENC*, I, p. 251. Encara: «Aytal pagès hòrreu, maliciós e desconexent, brutal e bestial» (*Terç del crestià*, cap. 107; ed. *ENC*, I, p. 301).

15. *Terç del crestià*, cap. 96; ed. *ENC*, I, p. 277.

16. *Terç del crestià*, cap. 107; ed. *ENC*, I, p. 302.

17. *DECat.*, IX, p. 256b.2.

18. Martí de Riquer es demana si aquesta animadversió era conseqüència del probable origen burgès del nostre menoret, de la seva mentalitat ciutadana; *Història de la literatura catalana*, Barcelona, 1964, II, p. 177-182.

19. El *DCVB*, s.v. *vinyòvol*, dóna només la referència d'aquest document i fa el mateix amb el que indico de l'any 1403.

20. Ací *Vinyogol* sembla un cognom.

1406, Mallorca, *Capítols e ordinacions fetes per l'ofici de mestre de guaita*, XI: «Empero en los capítols no sien entesos pastors qui guarden bestiar... ni troter ni bords qui hagen de XV anys en jus, ni nagan catiu qui maioral ni vinyogol sia» (*Vocabulari* de Faraudo, s.v.).

5. El nostre mot existeix també en aragonès. Així Borao esmenta un *viñuégalo* 'guarda de las huertas'²¹ i encara que no indica cap referència textual, Moneva, en el *Vocabulario de Aragón* diu que és als *Estatutos y Ordinaciones de Monte y Hurtas de la Ciudad de Zaragoza*.²² Bé que no addueix el text corresponent, podem fer-li crèdit, puix que aquesta forma apareix als *Establiments* de la Villamalefa, poble de llengua aragonesa, del bisbat de València en terres castellonenques, en aquests passatges:

Capitol de las penas et calonyas. Ordenaron enquera que las sobreditas penas et calonyas de las vinyas, huertos, sembrados et defessa seyan acusados por los *vinyuegalos* o deffesseroes es a saber dentro xv dias apres que lo sabran...²³

Capítol sobre los *vinyuegal* et deffesseroes. Ordenaron encara que si los vinyuegalos et deffesseroes damunt ditos tomaran algun dono o servicio porque el derecho del senyor o del concello sea abreguado, et les sera prouado con dos testimonios dignos de fe que sean por siempre echados de aquel su officio...²⁴

OBRES CITADES

BSCC = *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. Castelló de la Plana.

DECat = COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1980-2001.

Diccionari Aquiló = "*Diccionari Aguiló*". *Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1918-1934.

EIXIMENIS, Francesc, *Regiment de la cosa pública (Valencia, 1499)*, [edició de Ramon Miquel i Planas], dins EIXIMENIS, *Obres*, s.l i s.d. (Biblioteca Catalana) [aquest volum de la Biblioteca Catalana, que no duu ni el nom de l'editor ni el lloc d'impressió, comprèn, rel·ligats, el *Regiment*, la *Doctrina compendiosa* i parcialment el *Cercapou*].

EIXIMENIS, Francesc, *Regiment de la cosa pública*. A cura del P. Daniel de Molins de Rei, Barcelona, 1927, p. 47 (ENC, núm. 13).

EIXIMENIS, Francesc, *Terç del crestià*, a cura dels pares Martí de Barcelona i Norbert d'Ordal, volum primer, Barcelona, 1929 (ENC, 1, Col·lecció B).

El Archivo = CHABÀS, R., «El archivo municipal de Alcira», dins *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*. Dènia, 1887-1888.

ENC = *Els Nostres Clàssics*. Barcelona.

Establiments de Morella = SÁNCHEZ ADELL, J., «"Establiments" de Morella y sus aldeas, de 1370», *BSCC*, xxxiv, 1958.

21. Jerónimo Borao, *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza, 1908, s.v. *viñuégalo*.

22. Juan Moneva y Puyol, *Vocabulario de Aragón*. Edició i estudio de José Luis Aliaga Jiménez, Zaragoza, 2004, s.v. *viñuégalo*.

23. Andrés Monzó Nogués, «"Establiments" de Villamalefa», dins *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, València, 1953, p. 56. Es tracta d'una còpia del 1604 d'un document atorgat el 1374.

24. *Ibidem*, p. 58.

- Faraudo, *Vocabulari* = FARAUDO, Lluís, *Vocabulari de la llengua catalana medieval* (a la xarxa, encara en construcció: <http://www.iecat.net/faraudo/>).
- FEW = Walther von WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn-Basel, 1928 i ss.
- JÄNICKE, Otto, *Die Bezeichnungen des Roggens in der romanischen Sprachen*, Tübingen, 1967 (*Zeitschrift für romanische Philologie*, Beiheft 113).
- MONZÓ NOGUÉS, «“Establiments” de Villamalefa», dins *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, València, 1953.
- RIQUER, M. de, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, 1964.
- ROCA, Joseph Ma. , *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, 1919.
- SOLER GARCÍA, Josefina, *El cartulario de Tavernoles*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura, 1954.